

UDK: 329.12:339.92(497)
Biblid 0543-3657, 66 (2015)
God. LXVI, br. 1158-1159, str. 5-17
Izvorni naučni rad
Primljen: 7. april 2015.

Dušan PROROKOVIĆ¹

Neoliberalni fundamentalizam i evrointegracije: primer Balkana

SAŽETAK

Kraj Hladnog rata i pobjeda liberalno-demokratskog obrasca, nisu značili i uspostavljanje trajnog puta ka demokratskom miru, uspostavljanju pravičnog sistema slobodne trgovine, izgradnji autoritarnih međunarodnih institucija i definisanju opšteprihvaćenih zajedničkih vrednosti na globalnom nivou. Ostavši bez ideološke konkurencije, liberalna matrica nije se dalje razvijala, već je ušla u degenerativnu fazu – period neoliberalnog fundamentalizma. Vodeće ideje liberalne doktrine koriste se ne na dobrobit globalne zajednice, već kako bi se ostvarili interesi država zone demokratskog mira. Ova pojava je primetna i na Balkanu, a posebno se ispoljava u procesu evrointegracija, koje više ne predstavljaju razvojni mehanizam balkanskih država već su sredstvo za nametanje vrednosti neoliberalnog fundamentalizma.

Ključne reči: liberalizam, neoliberalizam, neoliberalni fundamentalizam, evrointegracije, Balkan.

Nasuprot optimističkim najavama Frensis Fukujame (Francis Fukuyama) o „kraju istorije“ i globalnoj pobjedi liberalnog kapitalizma, što će dovesti do toga da se u budućnosti potpuno usredsredimo na rešavanje ekonomskih i socijalnih problema,² a ne na teme koje su do sada dominirale međunarodnim odnosima, Imanuel Valerštajn (Immanuel

¹ Dušan Proroković, Fakultet za diplomatiju i bezbednost, Beograd. e-mail: prorokovic@yahoo.co.uk.

Pogledi izneti u članku predstavljaju stavove autora.

² Frensis Fukujama, *Kraj istorije i poslednji čovek*, CID, Podgorica, 2002.

Wallerstein)³ još pre dve i po decenije procenjivao je kako će propašću bipolarne strukture svetskog političkog sistema, propasti i oba političko-ideološka obrasca koja su taj sistem sačinjavala.⁴ S jedne strane, Fukujama je bio mišljenja da će kraj ideološke evolucije čovečanstva doneti i kraj istorije u obliku u kojem smo istorijsku nauku poznavali do sada, iako je, što treba podvući, istovremeno upozoravao da ovaj stav ne treba shvatati doslovno, kao najavu brzog kraja pojedinih društvenih i političkih procesa, već kao tvrdnju da će u vremenu pred nama liberalna demokratija postati preovlađujući koncept. Nekoliko puta nakon iznetog stava o „kraju istorije“, američki teoretičar se morao oglašavati i ponavljati ovo svoje upozorenje.⁵ S druge strane, Valerštajn je konstatovao kako je propadanje komunističkog koncepta bilo lakše sagledati. Sa krajem Sovjetskog saveza, ubrzo su sa istorijske scene suštinski sišli i jednopartijski sistem i planska ekonomija. Čak i u slučajevima, poput kineskog, gde je formalno opstala jednopartijska struktura, usvojena su tržišna pravila funkcionisanja ekonomskog sistema što je uzrokovalo da, i pored toga što nema liberalne demokratije, ima kapitalizma, makar se taj kapitalizam nazivao „hibridnim“.⁶ Zato je, prema njegovom mišljenju, značajno teže sagledati propadanje liberalno-demokratskog koncepta. Zbog pobe u Hladnom ratu, kojom je pokazana i dokazana ispravnost liberalno-demokratskih principa, na neko vreme je ugušena svaka kritika i faktički onemogućeno otvaranje široke rasprave o greškama do kojih dolazi. Valerštajn je tvrdio da liberalno-demokratski sistem, kakav je postojao u hladnoratovskom periodu, ne može opstati i posle njega jer je on upravo bio proizvod hladnoratovskih okolnosti.

Tekovine liberalno-demokratskog koncepta u Evropi nastale su u konfrontaciji sa sovjetsko-komunističkim konceptom i ostalo je otvoreno pitanje šta se sa njima može desiti kada Sovjetski savez siđe sa istorijske scene? Slomom komunističkog sistema nestala je i pretnja, pa je došlo i do strukturnih promena u kapitalističkom bloku, odnosno u liberalno-demokratskom konceptu. Ulazak u postkomunistički period označava i istovremeni ulazak u postliberalnodemokratski period i Valerštajn krajem osamdesetih godina XX veka postavlja opravdano pitanje: šta će se zbiti „posle liberalizma“? Posmatrano iz perspektive polovine druge decenije XXI veka, uz sve ograde i

³ U literaturi na srpskom jeziku često se može naići i na drugačiju transkripciju prezimena američkog teoretičara, pa se on navodi kao Imanuel Volerstin. U prevodu njegove monografije na srpski jezik, u izdanju „Službenog glasnika“, navodi se prezime Valerštajn, pa će ono biti korišćeno i u ovom radu.

⁴ Imanuel Valerštajn, *Posle liberalizma*, Službeni glasnik, Beograd, 2005.

⁵ Francis Fukuyama, „At the 'End of History' Still Stands Democracy“, *The Wall Street Journal*, 06.06.2014, dostupno na: Internet, <http://www.wsj.com/articles/at-the-end-of-history-still-stands-democracy-1402080661> (stranica poslednji put posećena 29.12.2014).

⁶ Henry Wai-chung Yeung, *Chinese Capitalism in a Global Era: Towards Hybrid Capitalism*, Routledge, London, 2004.

prihvatanje kritika na račun upotrebljavanja ovog pojma, možemo odgovoriti kako je posle liberalizma usledio period dominacije nove ideološko-političke koncepcije: neoliberalnog fundamentalizma.

U polemici sa Fukujamom, Aleksandar Dugin ocenjuje kako su „Fukujamine postavke teoretski besprekorne“ i da je u „celini bio u pravu“, jer, „pošto je pobedio u takmičenju s fašizmom i komunizmom, i prvi ostvario prelazak iz moderne i industrijskog uređenja u narednu, postindustrijsku epohu, liberalizam je ostao sam sa samim sobom. /.../ Sve za šta se ispostavilo da je *nemoderna*-po obliku ili čak po dubokom nesvesnom sadržaju-svrstano je u klasu politički nekorektnog, *večno jučerašnjeg, prevaziđenog*“.⁷ Ali, istovremeno, ruski mislilac upozorava i da živimo u istorijskom razdoblju u kojem se odigrava „slom paradigmi, uporediv s onim koji se desio u Novo doba. Novo doba (moderna) je došlo na smeni *tradicionalnog* društva (predmoderne), donelo program njenog uništenja i počelo da ga sprovodi. To je bila prava revolucija paradigmi“.⁸ U prvom „slomu paradigmi“ moderna je „kao paradigma koju je iznedrila Zapadna Evropa u Novo doba, predstavljala odbacivanje tradicionalnog društva. Nju je kao alternativni koncept iznedrilo posttradicionalno i antitradicionalno društvo koje je razvilo sistem kriterijuma u kome se nauka, iskustvo, tehnički razvoj, racionalizam, kriticism i individualizam zamenili teologiju, kolektivnost, veru, dogmatiku, holizam, intuiciju, ontologizam tradicionalnog sveta“.⁹ Od samog početka, liberalizam je predstavljao „oličenje moderne, dosledno i odmereno odbacujući ontologiju predmoderne. U početku je liberalizam (buržoaska demokratija) zaredom pobedio monarhije i staleška društva. U tom procesu buržoaskih reformi i revolucija u suštini je formulisana temeljni program moderne: Frensis Bekon i Adam Smit danas zvuče apsolutno savremeno. Korak po korak odbacujući temelj tradicionalnog društva, oslobađajući Evropu od njegovih normativa, liberalizam je išao širokim putem nihilizma. Prvi akord tog oslobađanja je očigledan: ruše se formalne strukture tradicionalnih društava, eksplicitno predstavljene. Ta etapa se završava pred kraj XIX veka, kada formalno feudalnih režima na Zapadu više nema. Odsad su neliberalne ideologije prinuđene da prihvate terminologiju moderne, da svoje ideje i teze formalno zaodevaju u jezik savremenosti“.¹⁰

Ozbiljan izazov liberalizmu pojavljuje se tek tridesetih godina XX veka, kada dolazi do konsolidacije Sovjetskog Saveza i pokušaja „izvoza“ ideologije (koristeći Kominternu kao mehanizam delovanja), a stvari na ovom planu postaju kompleksnije posle Drugog svetskog rata. Zato je

⁷ Александар Дугин, *Геополитика постмодерне*, Преводилачка радионица „Росић“: ИКП „Никола Пашић“, Београд, 2009, стр. 26, 27.

⁸ Ibidem, str. 23.

⁹ Ibidem, str. 23.

¹⁰ Ibidem, str. 24.

liberalni sistem bio prinuđen na ustupke i kompromise. Na primer, zapadnoevropskom kapitalu nije bilo u interesu da se povećavaju prava radnika ili omogućava nesmetano delovanje sindikatima, ali se usled „sovjetske pretnje“ to moralo činiti. Da kapitalizam nije tako popuštao, bila bi širom otvorena vrata za jačanje uticaja komunističkih partija.

Posle sloma komunizma nema više nikakve potrebe za ustupcima i kompromisima bilo koje vrste, jer više nema bilo kakve ideološke pretnje pa i liberalizam nastavlja svoj put dalje. Liberalna demokratija, kakvu smo poznavali do poslednje decenije XX veka, gubi se a u novom okviru neke druge ideje izbijaju u prvi plan. Tako se dolazi do obrasca u kojem su plemenita načela o slobodi pojedinca ili manjine pretvarane u princip terora manjine nad većinom, a princip slobodne tržišne utakmice transformisao se u besomučnu pljačku bogatih, koji su postali još bogatiji, nad siromašnima koji su postali još siromašniji. Kao što je svaka ideologija imala svoju degenerativnu fazu, tako se u posthladnoratovskom periodu doživljava liberalizam. Značajne ideje socijalista su u određenim okolnostima „skliznule“ u surovi komunistički teror, a ideje o nacionalnom okupljanju i udruživanju potencijala u - razvoj rasnih teorija i nacizam. Degenerativnu fazu liberalnog diskursa predstavlja neoliberalni fundamentalizam.

Liberalna paradigma razvija se od perioda Prosvetiteljstva (XVI-XVIII vek) i pokreta reformacije kojima su afirmisani teorija o prirodnim pravima i slobodama, kao i teza o racionalističkom duhu pojedinca. Ubrzo, vodeće ideje liberalne političke filozofije postaju pitanja slobode tržišta, vladavine prava, slobode pojedinca, prava na privatnu svojinu, itd. Suština liberalne filozofije postaje zaštita prava pojedinca, promovisanje individualne slobode i insistiranje na pravu svakog čoveka da dozvoli da se određena politika vodi u njegovo ime, kao i na formiranje institucija koje će tu politiku sprovoditi i koje će interese pojedinca i zajednice predstavljati. Za liberale, dakle, moć se smatra legitimnom samo ukoliko je zasnovana na pristanku. Danas, ove ideje predstavljaju srž svih demokratski uređenih društava. U tom kontekstu posmatrano, Fukujamina procena se pokazala tačnom.

Međutim, do promena u pogledu na to kako širiti liberalne ideje dolazi na početku posthladnoratovskog perioda. Džon Ikenberi (John Ikenberry) početkom devedestih godina XX veka govori o pet vodećih ideja liberalne doktrine: demokratskom miru, slobodnoj trgovini, međuzavisnosti, međunarodnim institucijama i zajedničkim vrednostima. On podvlači kako treba promovisati ove ideje i biti aktivan u njihovom sprovođenju jer postoje razlozi za tako nešto. Kada piše o demokratskom miru, Ikenberi smatra da demokratske procedure i izgrađene demokratske (institucionalne) strukture ograničavaju sposobnost lidera da mobiliše društvo za rat. Principi demokratskog dijaloga i mirnog rešavanja sukoba, koje demokratski sistemi razvijaju na unutrašnjem planu (unutar jedne države), prenose se i na njihove odnose na spoljnom planu (između država), što utiče na stvaranje sasvim novog okruženja za razvoj međunarodnih odnosa. Što se tiče slobodnog

tržišta, za njega je ono ključ demokratije, pošto podriva političku podršku autokratskih režima. Trgovina je najvažniji faktor u obezbeđivanju ekonomskog rasta, vođenju razvojne politike i podsticanju izgradnje demokratskih institucija. Slično kao i Jozef Šumpter (Joseph Schumpeter),¹¹ Ikenberi smatra da ekonomski rast vodi ka širenju sloja srednje klase i nužnog povećavanja stepena opšteg obrazovanja, čime se utiče na široke mase stanovništva (građanstva) da promene dotadašnje političke stavove i političku kulturu. Još jedan argument koji navodi u prilog tezi o ključnoj ulozi slobodnog tržišta je i njegovo uverenje kako će samo u uslovima liberalnog kapitalizma i ekonomskog prosperiteta politički lideri biti spremni da mirno prihvate poraz na izborima, jer će ostati uvereni kako se politička moć može ponovo zadobiti, na nekim novim, narednim izborima. Istovremeno, slobodna trgovina podstiče sve veću razmenu između proizvođača i kupaca iz različitih država, čime se povećava međuzavisnost. Zbog toga države više nisu u mogućnosti da donose odluke samo u skladu sa svojim uskim nacionalnim interesima, već u računicu moraju uzeti i druge faktore. To pozitivno utiče na stabilnost svetskog političkog sistema. Kao i kod drugih liberalnih mislilaca i u ovom slučaju govori se kako će otvoreno tržište u krajnjoj liniji dovesti do specijalizacije nacionalnih ekonomija, što će doprineti promenama u međunarodnoj politici. Otvoreno tržište eliminiše protekcionizam i pogubno ekonomsko takmičenje velikih sila, utiče na razvoj onih sektora u određenoj zemlji koji uživaju komparativne prednosti u odnosu na spoljno tržište te uspevaju da se održe i razvijaju (naravno, sektori koji ne uspevaju da se održe u uslovima otvorenog tržišta propadaju, ali se to po nacionalnu ekonomiju kompenzuje višim i dinamičnijim razvojem sektora koji predstavljaju komparativne prednosti), što povećava međuzavisnost i smanjuje konfliktni potencijal. U skladu sa ovim viđenjima i traženje nove uloge za međunarodne institucije vidi se kao dobar instrument za povećavanje međuzavisnosti i ograničavanje dometa različitih vrsta sukoba. Preko njih se insistira na prevazilaženju i integrisanju suprotstavljenih interesa, kao i na izradi opšteprihvaćenih principa prema kojima će se upravljati sve članice (države koje dobrovoljno formiraju ili pristupe međunarodnim institucijama). Na kraju, kroz demokratski mir, slobodno tržište, povećavanje međuzavisnosti i učešće u međunarodnim institucijama grade se i zajedničke vrednosti država. Zbog toga se politički slične zemlje bolje razumeju, a liberalno-demokratski okvir omogućava im da definišu zajedničke normative o načinu rešavanja sukoba. U tom kontekstu, Ikenberi navodi kako je u hladnoratovskom vremenu bilo jednostavno govoriti o zajedničkim vrednostima „slobodnog sveta“, pošto je glavna odlika bila borba protiv komunizma. Međutim, posle pada komunizma, administracija Džordža Buša strarijeg (George H. W. Bush) morala je da upozori američke saveznike kako evroatlantsko savezništvo nije

¹¹ Michael Doyle, "Liberalism And World Politics", *American Political Science Review*, 80 (4), str. 1151-1169.

samo odbrambenog karaktera, već da svi zajedno pripadaju „zoni demokratskog mira“ u kojoj se dele zajedničke vrednosti.¹²

Na ovim temeljima se relativno brzo razvija i neoliberalno mišljenje. Jedan od razloga za nastanak neoliberalnog pravca tokom devedesetih godina XX veka bilo je nezadovoljstvo argumentacijom koju su realisti do tada nudili za razumevanje međunarodnih odnosa. Zbog pretrzanog oslanjanja na argumente „tvrde sile“, realizam nije uspeo da isprati promene u odnosima na međunarodnoj sceni tokom osamdesetih godina i da predvidi miran završetak Hladnog rata. Neoliberalizam vuče korene iz teorije funkcionalne integracije koja počiva na stanovištu da se put prema miru i napretku međunarodne zajednice nalazi u stvaranju integrisanog sistema, koji bi obezbeđivao ekonomski rast i raspolagao sredstvima za rešavanje regionalnih i globalnih problema. Da bi do toga došlo neophodno je da države prenesu deo sopstvenih prava i suvereniteta na novu zajednicu u koju dobrovoljno ulaze, na sistem čiji će sastavni deo biti a kao najbolji primer ove ideje navodi se Evropska unija i njen razvoj. Neoliberali, dakle, na početku oblikovanja svog teorijskog pristupa pridaju veliki značaj državama, kao najvažnijim akterima u međunarodnim odnosima, ali naglasak stavljaju i na neophodnost jačanja uloge međunarodnih organizacija, nevladinih i nedržavnih subjekata međunarodnih odnosa koji mogu ubrzati stvaranje nove zajednice i uticati da se povećava međuzavisnost u novostvorenom sistemu. „Važno je u ovom kontekstu ukazati i na osnovnu razliku koju neoliberalisti prave između institucija, organizacija i režima. Institucije se određuju kao povezani sistem pravila i prakse (formalnih i neformalnih) koji određuje ponašanje, ulogu i očekivanje dva ili više aktera. Institucije mogu uključivati i organizacije, razne birokratske agencije, ugovore, sporazume i neformalnu praksu delovanja koje države smatraju obavezujućom. Kao tipični primeri institucija navode se ravnoteža snaga, Ujedinjene nacije, Svetska trgovinska organizacija, NATO i dr. Pod međunarodnim režimima neoliberalisti podrazumevaju društvene institucije zasnovane na dogovorenim pravilima, principima i procedurama odlučivanja, zatim institucionalizovane obrasce ponašanja i saradnju poštovanjem uspostavljenih pravila. Režimi upravljaju odnosima država i nedržavnih aktera u ekonomskim pitanjima i oblastima kao što su ekonomija, ljudska prava, humanitarni odnosi i životna sredina. /.../ Kao primer funkcionisanja međunarodnih režima i uticaja koje oni ostvaruju na delovanje država navode se trgovinska i monetarna pravila uspostavljena nakon Drugog svetskog rata i uobličena kroz delovanje međunarodnih institucija kao što su Svetska trgovinska organizacija i Međunarodni monetarni fond. Ovim pravilima ograničavaju se mogućnosti uplitanja države u sferu ekonomskih odnosa i obezbeđuje veća sloboda protoku kapitala a time i prekogranične

¹² John Ikenberry, „The Future of International Leadership“, *Political Science Quarterly*, 111 (3), str. 358-402.

saradnje. Režimi i institucije ohrabruju, ali u određenim situacijama od država i zahtevaju saradnju - kako bilateralnu, tako i multilateralnu".¹³

Za razliku od klasičnog liberalnog viđenja međunarodnih odnosa, koje se gradilo od XVI veka, a prema kojem je postojanje države bilo neophodnost jer se samo na takav način mogla štiti sloboda pojedinaca i od drugih pojedinaca i od same države,¹⁴ na kraju XX veka se novim liberalnim viđenjem najpre podstiče slabljenje države preko insistiranja za povećavanjem međuzavisnosti, a zatim neoliberali „širo otvaraju vrata“ i za nove, nedržavne aktere. Delovanje preko nedržavnih i nevladinih aktera postaje jednako važno kao i delovanje države, u klasičnom smislu reči, preko institucija i sa aparatom kojim raspolaže. Problem na koji ukazuje Valerštajn, a što je posledica ubedljive pobeđe liberalno-demokratskog koncepta u Hladnom ratu, nalazi se u tome što je od sredine devedesetih godina, pa u narednih dve decenije, faktički ugušena svaka kritika i onemogućeno suštinsko preispitivanje neoliberalnih načela. Nove zajedničke vrednosti koje promovišu zemlje, kako je označio Džordž Buš stariji iz „zone demokratskog mira“, postavljaju se kao jedine ispravne i u političkom i u moralnom smislu. Zbog toga se od strane onih koji pripadaju „zoni demokratskog mira“ podstiče izgradnja i pozicioniranje nedržavnih i nevladinih aktera u sistemu međunarodnih odnosa, obezbeđuje im se nova uloga i daju neophodni politički i logistički impulsi. Institucijama koje se razvijaju kroz koncept neoliberalizma utvrđuju se nova pravila igre, obavezuju se svi akteri u međunarodnim odnosima na određeno ponašanje, preciziraju se uloge i očekivanja od njih a pre svega se to tiče država. Kao najveću prepreku ostvarivanju svojih ideja neoliberali upravo vide tradicionalnu državu, čiji je uticaj potrebno umanjiti. Zbog toga dolazi i do, kako objašnjava Dugin, očiglednog rušenja formalne strukture tradicionalnih društava, koja su svoje institucije i režime uspostavljali i artikulisali preko uređenih sistema nacionalnih država.

Ovo izaziva mnogobrojne potrebe i nedoumice u različitim društvima pa se, shodno tome, rađaju i prve tačke otpora prema neoliberalnom konceptu. Najvidljiviji otpor je u muslimanskim zemljama, ali vremenom on postaje uočljiv i kada se radi o postavljanju velikih država-regionalnih sila prema pojedinim neoliberalnim vrednostima. U ova dva slučaja radi se o dva različita povoda za sukob i sa novim liberalnim vrednostima - kako ih je objasnio Ikenberi, i sa neoliberalizmom. Islamski narodi ne žele da prihvataju mnoge vrednosti koje stižu iz „zone demokratskog mira“, a koje su suprotne njihovoj tradiciji (pitanje položaja i prava žena u društvu, uticaj religijskih na građanske zakone, odnos prema homoseksualizmu, itd.), dok velike zemlje-

¹³ Јелена Милићевић-Пророковић, *Либерални институционализам у међународним односима*, Удружење за политичке науке Србије, Чигоја штампа, Београд, 2008, стр. 48-49.

¹⁴ John Baylis, Steve Smith, *The Globalization of World Politics*, Oxford Univ. Press, New York, 2001, стр. 163.

regionalne sile, poput Kine, Indije, Rusije i Brazila, agresivni nastup mnogobrojnih nedržavnih aktera, a pre svega međunarodnih finansijskih institucija, vide kao opasnost za sopstvene interese. Usled svega, neoliberalni obrazac se posle početnog „dobrovoljnog“ širenja na gotovo sve delove sveta našao u svojevrsnoj krizi, naišavši na različite vrste otpora u različitim delovima sveta. Međutim, za razliku od hladnoratovskog perioda, kada se liberalizam usled sovjetske pretnje prilagođavao novonastalim okolnostima stvorivši liberalno-demokratski obrazac, u posthladnoratovskom vremenu neoliberalisti se ne odlučuju na pravljenje kompromisa i delimičnu korekciju sopstvenih postavki, već na nametanje rešenja svima koji im se protive.

Novopodrazumevajući dualizam u međunarodnim odnosima pravi se po vertikali „zona demokratskog mira“ – „države zla“. Između ova dva pola nalaze se zemlje koje još uvek nisu od strane ekskluzivnog kluba onih koji pripadaju „zoni demokratskog mira“ proglašene dostojnim da mu se pridruže, a koje treba stalno nadzirati razvijanjem različitih institucija i režima, kako ne bi skliznule ka „državama zla“. Protiv „država zla“ moguće je primenjivati i vojnu silu, bez ikakvog obzira na principe kolektivne bezbednosti usađene u Povelju Ujedinjenih nacija i odredbi o nepovredivosti granica suverenih, međunarodno priznatih zemalja. Bušova doktrina (*The Bush Doctrine*, ime dobila prema Džordžu Bušu mlađem), promovisana u Strategiji nacionalne bezbednosti SAD-a 2002. godine potvrđuje neophodnost vođenja preemtivnih ratova kako bi se „zona demokratskog mira“ zaštitila od „država zla“ koje mogu biti oaze za razvoj nukleranog oružja i uvežbavanje terorista. Pod preemtivnim ratovima podrazumevaju se oružani sukobi koji se vode kako bi se sprečila ili porazila predviđena opasnost, odnosno dobila strateška prednost u ratu za koji se smatra da se ne može izbeći.¹⁵ Na ovoj doktrini zasnivaju se američke intervencije na Avganistan, Irak i Libiju. Međutim, ostaje otvoreno pitanje na čemu se zasnivaju podsticanja ratova u Siriji i Ukrajini, jer tamo nije bilo potrebe za vođenjem preemtivnih ratova? Ako su u svim prethodnim slučajevima kao razlozi za početak preemtivnih ratova navođeni proizvodnja oružja za masovno uništenje ili borba protiv terorizma, to u Siriji i Ukrajini nije mogao da bude slučaj.

S jedne strane, radi se o geopolitičkim razlozima započinjanja ovih sukoba. Ukoliko se uzmu u obzir zaključci Tomasa Barneta (Thomas Barnett), dolazi se do viđenja da „zona demokratskog mira“, odnosno prostor evroatlantskih zajedničkih vrednosti predstavlja globalno jezgro (*The Functioning Core*), iz kojeg se dalje po svetu šire vrednosne, političke, ekonomske i druge paradigme, a koje moraju biti „globalno prihvaćene“. Ostatak sveta deli se na još tri zone: zonu priključenja (*The Zone od*

¹⁵ Za preemtivni rat više u: Thomas Lee, „International Law, International Relations, Theory, and Preemptive War: The Vitality of Sovereign Equality Today“, *Law and Contemporary Problems*, 67 (4), str. 147-167.

Connectedness), neintegriranu prazninu (*The Not-Integrating Gap*) i zonu nepriključenosti (*The Zone of Disconnectedness*).¹⁶ Evroatlantska zajednica, rodno mesto neoliberalizma, je i globalni centar, jezgro a ostatak sveta predstavlja samo periferiju, poluperiferiju ili nebitne kutke do kojih nikome nije stalo. Da bi sačuvao svoju poziciju i ostao svetski centar, evroatlantski blok prinuđen je da interveniše ili „proizvodi ratove“ uvek kada neka od regionalnih sila dovede u pitanje njegovu poziciju globalnog jezgra.

S druge strane, uzroci se mogu tražiti i u odbrani ideološkog stanovišta „zone demokratskog mira“. Velike zemlje-regionalne sile pokušavaju da razviju sopstvene institute i režime, koji će, moguće, predstavljati alternativu neoliberalnom obrascu. Otuda agresivno ponašanje i proizvođenje novih ratova. Koristeći ranije ponuđene teorijske postavke Džejmsa Doertija (James Dougherty) i Roberta Falcgrafa (Robert Pfaltzgraff Jr.),¹⁷ može se objasniti i potreba da se napadaju sve zemlje i/ili regionalne integracione celine koje predstavljaju pretnju utvrđenim zajedničkim vrednostima „zone demokratskog mira“, odnosno neoliberalnim principima. Gledano iz tog ugla, Bušova doktrina može se definisati kao potraga za jednostranim, samostalnim pristupima u odnosu na pretnje američkoj bezbednosti. Ona zagovara vojni napad na protivnike pre nego što su oni u stanju da napadnu SAD, kako bi se predupredila njihova sopstvena preventivna agresija.¹⁸ Naravno, oružani napadi nisu uvek direktni, kao u slučaju Avganistana, Iraka i Libije, već se vode hibridni ratovi, koji duže traju, a pored ograničene upotrebe sredstava „tvrde moći“ podrazumevaju i korišćenje propagande, ekonomskih sankcija, zabrane transfera tehnologija, političkih pritisaka i meke moći.¹⁹

Umesto Fukujamine ocene sa početka devedesetih da će sve zemlje pre ili kasnije prihvatiti liberalno-demokratski obrazac (*all countries will... get on that escalator*), početkom 2000-ih Džordž Buš mlađi (George W. Bush) nam najavljuje: „Dolazim da uspostavim slobodu, bili vi spremni ili ne“.²⁰ Time se pravi iskorak ka režimu neoliberalnog fundamentalizma, ukoliko fundamentalizam (lat. *fundamentum*) sagledavamo van religijskog konteksta i odredimo kao način mišljenja u kome se određena načela smatraju za suštinske istine koje, bez obzira na njihovu sadržinu, imaju nepromenljiv i

¹⁶ Thomas Barnett, *The Pentagon's New Map*, Putnam Publishing Group, New York, 2004.

¹⁷ Prema: James Dougherty, Robert Pfaltzgraff Jr., *Contending Theories of International Relations: A Comprehensive Survey*, Pearson, New York, 2000.

¹⁸ Robert Jervis, „Understanding the Bush Doctrine“, *Political Science Quarterly*, 118 (3), str. 365-388.

¹⁹ Margaret Bond, *Hybrid War: A New Paradigm for Stability Operations in Failing States*, USAWC Strategy Research Project, U.S. Army War College, Carlisle Barracks (Pa), 2007.

²⁰ Slobodanka Ast, „Govori tiho i nosi-veliki štap“, *Vreme*, br. 734, 27. januar 2005, dostupno na: Internet, <http://www.vreme.com/cms/view.php?id=404330> (stranica poslednji put posećena 21.04.2015).

neprikosnoven autoritet.²¹ Posthladnoratovske liberalne ideje o demokratskom miru, slobodnoj trgovini, međuzavisnosti, međunarodnim institucijama i zajedničkim vrednostima uzdižu se na pijedestal neupitnih autoriteta koji se moraju dostići izgradnjom neoliberalnih institucija i režima. Nikakva polemika o tome ne može se voditi, pa samim tim ne očekivati korigovanje ovakve pozicije. Ukoliko je potrebno, zbog toga je opravdano voditi i rat.

Neoliberalni fundamentalizam može se opisati kao pojava nametanja sistema vrednosti u jednoj državi u cilju utvrđivanja novog poretka, do koje dolazi postavljanjem neoliberalnih institucija i režima, kao i jačanjem uloge nedržavnih aktera, uz smanjivanje uticaja tradicionalnog društva i ograničavanje moći države. Umesto liberalnog principa da svaka moć mora počivati na pristanku, u neoliberalnom fundamentalizmu moć se iskazuje nametanjem rešenja na koja se mora pristati. Bezalternativnost neoliberalnog puta i nedovođenje u pitanje onih stvari koje su proglašene za vrhovne istine, neke su od glavnih karakteristika novog poretka. Sloboda se uspostavlja, bili građani za nju spremni ili ne. Pri tome, pojam slobode se unapred definiše u ponuđenoj ideološkoj matrici i o tome ne može biti rasprave. Tako se dolazi do obrasca u kojem su plemenita načela o slobodi pojedinca ili manjine pretvarane u princip terora manjine nad većinom, a u kojem se princip slobodne tržišne utakmice transformisao u besomučnu pljačku bogatih, koji su postali još bogatiji, nad siromašnima koji su postali još siromašniji.

Sve to utiče na promene u sistemu međunarodnih odnosa, a u velikoj meri odražava se i na balkanske države. Evropska unija u neoliberalnom ideološkom okviru više nije ista organizacija koja se postepeno razvijala tokom decenija, gradeći jedinstvenu politiku kroz uvažavanje interesa svih država članica. Svakako, ideja stvaranja kontinentalnog saveza je korisna, dobra, potrebna i plemenita. U vremenu stvaranja multipolarnog sveta, ujedinjena Evropa mogla bi postati jedan od polova u sistemu međunarodnih odnosa i tako na najbolji mogući način štititi interese svih evropskih naroda, od Lisabona do Vladivostoka. Međutim, na početku druge decenije XXI veka evrointegracije postaju proces kojim se garantuje „uspostavljanje slobode na Kontinentu, bili mi spremni za to ili ne“. Instituti i režimi pridruživanja balkanskih država EU tako u velikoj meri postaju mehanizmi za pokušaj nasilnog širenja neoliberalne paradigme iz „zone demokratskog mira“ ka državama međuzone, među kojima je i Srbija, do 2000. godine zemlja koja je pripadala grupi prokazanih „država zla“.

Lako uočljive karakteristike balkanskih država su loš politički ambijent u dugom vremenskom kontinuitetu, sa izraženim međupartijskim, međuinstitucionalnim, međuetničkim, međureligijskim i međudržavnim tenzijama. Pored toga, socijalno-ekonomski ambijent je na nezadovoljavajućem nivou. Balkanske zemlje izložene su dugoročnom porastu javnog duga, padu

²¹ Bob Altemeyer, Bruce Hunsberger, „Authoritarianism, religious fundamentalism, quest, and prejudice“, *International Journal for the Psychology of Religion*, 2 (2), str. 113-133.

zaposlenosti, izostanku strateških projekata i sve većoj energetskej zavisnosti, usled čega je nemoguće razvijati sopstvene komparativne prednosti i zauzimati mesto u sistemu međunarodne podele rada na način kako to opisuju Ikenberi i Šumpter. Još treba i dodati da je kroz proces privatizacije rasprodato „porodično srebro“, pa ostaje pitanje: na koji način se budžetski deficit u narednom periodu može amortizovati i odakle će se sve veći dugovi vraćati? Sličan proces je već viđen u postkolonijalnoj Africi tokom sedamdesetih godina XX veka, a tada uspostavljeno stanje označeno je kao „model fatalne zaduženosti“. U takvim okolnostima, balkanske države se, kako to ocenjuje Janis Varufakis (Yanis Varoufakis), mogu samo pretvoriti u „protektorate pod namesništvom evropskog komesara i lokalnih kleptokrata, sa omalدينom kao jedininim značajnim izvoznim artiklom“.²²

U posthladnoratovskom periodu dolazi do prave eksplozije takozvane simboličke ekonomije, nasuprot realnoj ekonomiji, pa pokretač globalne privrede postaje stalno kretanje novčane mase, a ne trgovina robom i uslugama. Svetske metropole, pod kojima Valerštajn podrazumeva SAD, Kanadu i zapadnoevropske zemlje, su preko kontrole simboličke ekonomije i finansijskih tokova, usmeravale celu svetsku ekonomiju. Zbog ovoga je neoliberalni fundamentalizam nametao državama da prihvate Međunarodni monetarni fond i Svetsku banku kao autoritete koji će suštinski uređivati sektor javnih finansija. Ostale regionalne sile, poput Kine, Rusije, Indije i Brazila nisu mogle takvim razvojem situacije biti zadovoljne, jer je to značilo da će u odnosu na metropole one uvek ostati u statusu „poluperiferije“. Zato je i otpor neoliberalnom funadmentalizmu upravo najpre artikulisan u društvima ovih zemalja. U takvim uslovima, Evropska unija se, što pogotovo postaje vidljivo u prvoj deceniji XXI veka, transformiše u sredstvo za očuvanje jednopolarnog sveta, sa „evroatlantskim metropolama“ kao svetskim centrom. Male i siromašne zemlje, poput balkanskih, osuđene su na ostanak u zoni ekonomske i političke periferije, što za njih predstavlja sistemski problem i jedan od ključnih uzroka lošeg političkog i katastrofalnog socijalno-ekonomskog ambijenta.

Da bi se nepovoljni trendovi menjali, neophodno je dugoročno strateško pozicioniranje i zauzimanje određenog mesta balkanskih država u sistemu međunarodne podele rada. U postojećem okviru, uz težnju balkanskih država da se priključe ovakvoj EU to je nemoguće, jer se Balkan tretira kao periferija. Ovo je važan momenat, jer se odnos između Evropske unije i balkanskih država mora sagledati i sa geopolitičkog stanovišta. Neoliberalni fundamentalizam nije geopolitički neutralan, već on ima za cilj uspostavljanje jasne hijerarhije i dugotrajno očuvanje jednopolarne strukture svetskog političkog sistema. Evroatlantske metropole, koje se nalaze u „zoni

²² Ocena Janisa Varufakisa preneti iz članka Tanje Vujić, objavljenom u listu *Politika*, 8. februara 2015, u rubrici „Portret bez rama“ pod naslovom: „‘Terminator’ briselskog poretka“.

demokratskog mira", su mesta sa kojih se šire politički, kulturni, ekonomski i informacioni impulsi ka ostatku sveta. U svakom pogledu, dakle, Balkan ostaje daleka periferija, sa svim posledicama koje takav status nosi.

Umesto da evrointegracije posluže balkanskim zemljama za dostizanje zajedničkih vrednosti i stepena razvoja EU koji su strpljivo građeni i dostizani od završetka Drugog svetskog rata do kraja XX veka, one su u novoj doktrinarnoj paradigmi predodređene da imaju dijametralno suprotan efekat. Balkanske države bi kroz taj proces usvojile zajedničke vrednosti iz „zone demokratskog mira“, ali su to nove vrednosti, iz neoliberalnog obrasca, koje se moraju prihvatiti bez ikakve mogućnosti pregovora ili preispitivanja. Zbog toga se zakonski okvir menja i prilagođava novom ideološkom obrascu, što je vidljivo i u oblasti ekonomije, porodičnih odnosa, obrazovanja, privatizacije, širenja uloge nevladinih organizacija, itd. Iako su ovi, nepovoljni trendovi, već uveliko dominirali tokom 2015. godine, nije se mogao steći utisak da je u javnom mnjenju balkanskih država postojala svest kako onakva kakva je, Evropska unija ne može biti faktor pozitivnih promena. Neoliberalni fundamentalizam se i dalje nije shvatao kao važna pretnja državi i društvu. I pored svih posledica, političke i intelektualne elite balkanskih naroda odbijale su da uđu u proces preispitivanja, jer bi se time otvorila i tema povratka na staro, nemoderno, „večno jučerašnje, prevaziđeno“. Donekle, koristeći sve opisane mehanizme, a koji podrazumevaju institucije i režime, u tome je elitama pomagao i sam neoliberalni fundamentalizam. Zbog svega toga, na početku XXI veka balkanskim državama nije najveći problem bila očajna situacija u kojoj su se našle, već saznanje da u skoroj budućnosti može biti još gore. Pojava liberalnog fundamentalizma je označila i ulazak ove ideološke matrice u degenerativnu fazu, a u toj fazi se, po pravilu, ne mogu tražiti rešenja.

Bibliografija

1. Altemeyer, Bob, Hunsberger, Bruce, "Authoritarianism, religious fundamentalism, quest, and prejudice", *International Journal for the Psychology of Religion*, Vol. 2, Issue 2, 1992, str. 113-133.
- BARNETT, Thomas, *The Pentagon's New Map*, Putnam Publishing Group, New York, 2004.
- BAYLIS, John, SMITH, Steve, *The Globalization of World Politics*, Oxford University Press, New York, 2001.
- BOND, Margaret, *Hybrid War: A New Paradigm for Stability Operations in Failing States*, USAWC Strategy Research Project, U.S. Army War College, Carlisle Barracks (Pa), 2007.
- DOUGHERTY, James, PFALTZGRAFF, Robert Jr., *Contending Theories of International Relations: A Comprehensive Survey*, Pearson, New York, 2000.
- DOYLE, Michael, "Liberalism And World Politics", *American Political Science Review*, Vol. 80, Issue 4, 1986, str. 1151-1169.

- ДУГИН, Александар, *Геополитика постмодерне*, Преводилачка радионица „Росић“: ИКП „Никола Пашић“, Београд, 2009.
- FUKUJAMA, Frensis, *Kraj istorije i poslednji čovek*, CID, Podgorica, 2002.
- FUKUYAMA, Francis, “At the ‘End of History’ Still Stands Democracy”, *The Wall Street Journal*, 06.06.2014, dostupno na: *Internet*, <http://www.wsj.com/articles/at-the-end-of-history-still-stands-democracy-1402080661>
- IKENBERRY, John, “The Future of International Lidership”, *Political Science Quarterly*, Vol. 111, No. 3, 1996, str. 358-402.
- JERVIS, Robert, “Understanding the Bush Doctrine”, *Political Science Quarterly*, Vol. 118, Issue 3, 2003, str. 365-388.
- LEE, Thomas, “International Law, International Relations, Theory, and Preemptive War: The Vitality of Sovereign Equality Today”, *Law and Contemporary Problems*, Vol. 67, No. 4, 2004, str. 147-167.
- МИЛИЋЕВИЋ-ПРОРОКОВИЋ, Јелена, *Либерални институционализам у међународним односима*, Удружење за политичке науке Србије, Чигоја штампа, Београд, 2008.
- VALERŠTAJN, Imanuel, *Posle liberalizma*, Službeni glasnik, Beograd, 2005.
- WAI-CHUNG YEUNG, Henry, *Chinese Capitalism in a Global Era: Towards Hybrid Capitalism*, Routledge, London, 2004.

Dušan PROROKOVIĆ

THE NEO-LIBERAL FUNDAMENTALISM AND EUROPEAN INTEGRATIONS: THE BALKAN CASE

ABSTRACT

The end of the Cold War and the victory of the liberal-democratic form did not automatically bring the establishment of a permanent road towards democratic peace, the establishment of a fair system of free trade, the construction of authoritarian international institutions and generally accepted definition of common values at global level. Left without ideological competition, the liberal matrix did not continue to develop, but has entered into a degenerative phase-period of neoliberal fundamentalism. The leading ideas of the liberal doctrine are not used for the benefit of the global community, but in order to achieve the interests of the states belonging to the so-called democratic zone of peace. This phenomenon is noticeable in the Balkans, and it is particularly manifested in the process of European integration. This process stopped representing a development mechanism for the Balkan states; instead it became an instrument for imposing the values of neoliberal fundamentalism.

Key words: liberalism, neo-liberalism, neo-liberal fundamentalism, euro-integrations, The Balkans.